

5. Пушкіна А. «Сіверські клейноди» – це круто! / А. Пушкіна // Чернігівські відомості. – 2008. – 19 листопада.
6. Руденко М. Подлинное чудо купальской ночи / М. Руденко // Пульс недели. – 2002. – 11 июля.
7. Сидорова В. Новий керівник – нове звучання! / В. Сидорова // Гарт. – 2000. – 9 червня.

УДК 008:7.071.2

Л. А. ЛЕМЕХ

ПОНЯТТЯ АРХЕТИПУ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто феномен архетипу як базовий, фундаментальний елемент культури. Проаналізовано погляди провідних учених-культурологів, зокрема К. Г. Юнга, М. Еліаде, С. Кримського, на природу та сутність архетипу.

Ключові слова: архетип, універсалія, інваріант, образ- символ.

Л. А. ЛЕМЕХ

ПОНЯТИЕ АРХЕТИПА В КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассмотрен феномен архетипа как базовый, фундаментальный элемент культуры. Проанализированы взгляды ведущих учёных-культурологов, а именно К. Г. Юнга, М. Элиаде, С. Крымского, на природу и сущность архетипа.

Ключевые слова: архетип, универсалия, инвариант, образ- символ.

L. A. LEMEKH

THE CONCEPT OF ARCHETYPE IN THE CULTUROLOGICAL DISCOURSE

In the article is examined the phenomenon of archetype as base and fundamental element of culture. The looks of leading scientists and culturologists are analysed on nature and essence of archetype (in particular K. G. Jung, M. Eliade, S. Krymsky).

Key words: archetype, universal things, invariant, image and symbol.

Метод архетипів є єдино науковим засобом дослідження національних культур.

С. Кримський

У сучасному світі людина особливо гостро відчуває свою залежність від часу та його викликів. Отож, доволі часто виправдовує свої вчинки словами на кшталт: «час такий – от і я такий». І чомусь не завжди усвідомлюємо, що властиво ми самі є творцями нашого часу – адже самі визначаємо пріоритети та цінності, які відшукуємо і якими наповнюємо сенс нашого повсякденного і творчого життя. Тим часом, осмислення засадничих національних первнів, які фундаментуються в архетипах культури, повинно, на нашу думку, бути усвідомленим прагненням сучасної людини, а надто митця як безпосереднього носія гуманістичних ідеалів, зокрема пріоритетів національної культури. Як зауважував Герман Гессе, хоч з першого погляду речі, що не існують, передавати словами легше й не так відповідально, як речі суші, особливо для людей легковажних, а проте для шанобливого й сумлінного історика виходить навпаки: є певні речі, існування яких не можна ні довести, ні навіть припустити, але які саме тому шаноб-

ливі й сумлінні люди трактують як речі суші, на крок наближаючись до свого буття, до можливості свого народження [1, с. 28].

Показово, що архетипи, як наголошує С. Кримський, виконують функції праформ чи «дороговказів буття» у творчості А. Данте, Й. Гете, Т. Манна, Т. Шевченка та інших великих творців непроминутих духовних цінностей. Так, розглядаючи міфологічне бачення світу як втілення архетипічної структури людського буття, Т. Манн підкреслював, що архетип виступає «як первісний зв'язок», вихідна форма буття, позачасова схема, прадавня формула, в яку вкладається життя, що усвідомлює себе, намагаючись знову набути колись запрограмованих рис [6, с. 696].

Найвизначнішим прихильником теорії архетипів, як відомо, був швейцарський психолог і філософ, засновник «аналітичної психології» Карл Густав Юнг. У своїх численних працях, зокрема у дослідженні «Архетип і символ» [14], К. Юнг розглядає архетипи як сукупність певних рис, образів, сюжетів, які завжди супроводжують людину і відповідно до яких свідомість упорядковує свій зміст. Учений вбачав в архетипах установки колективного несвідомого, що не зумовлені ні індивідуальними, ні етнічними, ні расовими особливостями.

У 2002 році український філософ Вадим Менжулін шокує вітчизняний науковий світ своєю критичною монографією [10], присвяченою «динамічній психології» та особі К. Г. Юнга. Автор дослідження, посиляючись на праці швейцарського психіатра Анрі Елленбергера [12], а також історика Гарвардського університету Річарда Нолла [11], ставить гострі питання щодо правильності деяких принципів положень теорії К. Юнга. Вадим Менжулін стверджує, що «можливі дві абсолютно точні дефініції архетипу – позитивна та негативна. Позитивна: архетип – це у буквальному розумінні «Бог знає що» (оскільки тільки Бог може знати, що міститься там, куди не може потрапити людська свідомість); негативна: архетип – це ніщо, тобто аніщо з того, що знає чи може знати людина» [8, с.111]. Отож, проблема «архетипів» досьогодні залишається «відкритою», що й актуалізує тему нашого дослідження.

Мета статті полягає в уточненні культурологічних вимірів архетипу та обґрунтуванні точки зору, згідно з якою поняття архетипу може слугувати методологічною основою досліджень менталітету та національної свідомості музиканта-виконавця.

Як відомо, творцем теорії архетипів був К. Г. Юнг (1875–1961). Посилаючись на вислів Августина Блаженного, Юнг об'єднав образи (продукти несвідомого) й назвав їх архетипами (лат. архе – давній, типос – відбиток), тобто, першообразами. Згідно з Юнгом, архетипи – від «Дитини», «Персони», «Маски», «Тіні», «Аніми», «Самотності», «Великої Матері», від індивідуального до колективного несвідомого – залишаються безпосередніми «даностями» у людській психіці і вони мають право на існування лише в лоні «природності» людського організму. Тому не випадково Юнг більше звертається до аналізу несвідомих архетипів, ніж до свідомого «Я», припиняючи цим значення свідомої діяльності людини. За ознакою певної спільності, вважав Юнг, зокрема міфологічної основи, архетипи властиві не окремому розуму, а цілому людству як певній спільності. Наш розум, як і тіло, має свою історію, стверджує К. Юнг, відповідно в сучасному вимірі ми фізично й розумово є носіями цієї історії. Оскільки в своїй анатомічній будові наші тіла є схожими, так і в своїй основі схожим є наш розум [15].

Проаналізувавши юнгову теорію архетипів, можемо виявити її домінантні положення, а саме: а) архетипи – це системи установок, які одночасно є і образами, і емоціями, вони успадковуються разом зі структурою мозку і навіть виступають психічним аспектом; б) архетипи – це хтонічна частина душі, тобто та її частина, якою душа пов'язана із природою чи, бодай, де зв'язок душі із землею і світом найбільш помітний, отож, вплив землі та земних законів на душу у першообразах виявляється найяскравіше; в) уся міфологія – це своєрідна проекція колективного несвідомого, усі грандіозні ідеї та уявлення людини можна звести до архетипів, особливо це стосується релігійних уявлень, а також наукових, філософських та моральних понять, які можна тлумачити як варіанти давніх уявлень, які набули свого сучасного вигляду внаслідок актів свідомості, адже функція останньої полягає не лише у тому, щоб сприймати й пізнавати, але й також у тому, щоб творчо переводити назовні світ внутрішнього [13, 14, 15].

Найбільш вразливим до критики, на наш погляд, у теорії Юнга стала думка про колективне несвідоме як вмістилище архетипу, що викликало у її дослідників найбільше запитань і

навіть звинувачень у фальсифікації [9, 10, 11, 12]. Проте сам Юнг у Тавістокських лекціях [13] вказує на відсутність безпосереднього контакту із безсвідомим, а лише з його виявом, що, будучи специфічно забарвленим, привертає особливе зацікавлення до пошуків його коріння. Як бачимо, йдеться про архетипи як свого роду «духовні матриці», що генерують фундаментальні семіотичні образи культури відповідно до змістових запитів певних етапів її розвитку. Оскільки такі запити є історичними, самі образи можуть змінюватися при збереженні структурно-символічної будови прообразів, що їх асоціюють.

Проте у цьому ракурсі музикантів-виконавців не так цікавить психічне вмістилище цих сутностей, як їх реальний вияв у композиторських текстах і, очевидно, у виконавських інтерпретаціях. Дискредитувати й ставити під сумнів існування таких універсалій у нас немає підстав, оскільки кожен день нашої практики ставить перед нами певні герменевтичні проблеми, що потребують варіантів розв'язку саме в «ключі» архетипу як образу музики та його символу в нотному тексті.

Оригінальні підходи до вивчення архетипу знаходимо у працях румунського феноменолога та культуролога Мірчі Еліаде (1907–1986), який розглядав архетипи у культурософському, мистецькому й релігієзнавчому ракурсах. Варто наголосити, що теоретичні узагальнення вченого мають важливе значення для музикантів-виконавців. Так, наприклад, Еліаде стверджує, що «...космогонія (творення світу) є архетипом будь-якого творення, космічний час, який вона породжує, є взірцевою моделлю всіх інших часів ...» [4, с. 42]. У цьому контексті варто замислитись над універсальним змістом, якого надавав М. Еліаде поняттю міфології. Беручи до уваги ту велику кількість прикладів наслідування архаїчними людьми певного діяння конкретного міфу, можемо утотожнювати міф і архетип через їхню нерозривну єдність: «саме міф розкриває спосіб, у якому почала існувати реальність» [4, с. 41].

Наслідування цього способу є наслідуванням архетипу. Сам архетип постає тут як загальна, універсальна ідея, метафорами якої є діяльність людини чи прояви природи, спрямовані на актуалізацію цієї ідеї. Наприклад, спорудження храму, створення музичного твору, формування наукових концепцій, гіпотез тощо – усі ці метафори мають спільний корінь, що є архетипом, міфом, зразком певного діяння. «Дім – це не річ, не «машина для проживання», дім – це Всесвіт, який будує собі людина, наслідуючи взірцевий акт творення богів, космогонію. Будь-яке будівництво і будь-яке відкриття нової оселі означає так чи інакше новий початок, нове життя. І будь-який початок повторює первісний початок, коли Всесвіт народився вперше. Навіть у сучасних суспільствах з високим ступенем десакралізації святкування й веселощі, що супроводжують новосілля, є відгомонам гучних торжеств, якими колись зустрічали *incipit vita nova* (початок нового життя – авт.)» [4, с. 31–32].

Цікавим є опис М. Еліаде специфіки відчуття архетипного, священного часу: «Він (священний час – авт.) за самою своєю природою є онтологічним, «парменідським»; він завжди тотожний сам собі, не змінюється і не закінчується... Це сприйняття часу достатнє, щоб відрізнити віруючу людину від невіруючої: віруюча людина відмовляється жити лише в тому, що в сучасній термінології називається «історичним теперішнім»; вона намагається віднайти священний час, що в певному відношенні можна прирівняти до Вічності» [4, с. 37]. Таким чином, Еліаде вдається описати час, що є «нескінченим супроводом» архетипного діяння і однією з основних та реально-досвідних ознак архетипу.

Надзвичайно глибокі думки щодо розкриття поняття архетипу знаходимо у видатного українського філософа Сергія Кримського (1930–2010). Нагальна потреба усвідомлення значення універсалії, на думку мислителя, пов'язана з актуальними проблемами людини III тисячоліття, яка, будучи на певному рівні розуміння глобальних світових поцесів, запитує вже не про сенс буття, а про саме буття як можливості майбутнього взагалі. Саме пріоритети культурних надбань та цінностей, що їх ставить перед собою людина, дозволять, на думку С. Кримського, відсіяти «пшеницю від половини» й тим самим зосередити своє життя навколо вічного, непромишного, а значить надійного й по-справжньому вартісного.

«...Життя культури, – стверджує С. Кримський, – не є адекватним заміні старого на нове, минулого на прийдешнє. Воно не підпадає взагалі під «стрілу часу», бо акумулює потенціал

усіх часів. Тому, за думкою О. Мандельштама, творець культури на запитання «Котра година?» має право відповісти «Вічність» [5, с. 82].

Визначаючи сутність архетипу, С. Кримський наголошує, що «у глибинах психіки завжди відбувається перевірка власних переконань загальним досвідом, закодованим у нашій підсвідомості. Це і є найглибший рівень духовності. На ньому, за думкою Г. Померанца, дух скидає владу літери і перед ним відкривається Єдине» [7, с. 63]. Пошук цього Єдиного в реальності одягненого в слово, зазначає вчений, повинно стати як пошуком кожної людини, так і нації загалом. Адже з одного боку слід прагнути до «осягнення інваріантних параметрів людяності, моральності, величі, краси та добра», а також дбати про національне відродження, що «потребує ціннісного засвоєння всього того, що зберігається в часі, пробудження сталих цінностей, інваріантного змісту досвіду нації» [7, с. 83].

С. Кримський доводить важливість виділення етнокультурних архетипів, які є константами національної духовності, що виражають та закріплюють визначальні властивості етносу як культурної цілості. В етнокультурних архетипах в образній формі втілюється історія народу, виявляються особливості його світобачення та світорозуміння, національний характер. Вони сягають своїм корінням архаїчних часів, проте, повертаючись до них, культура кожного разу включає їх в інший історичний контекст, пов'язуючи досвід минулого з «проектом бажаного майбутнього» [5, с. 117–118]. Властиво цим і забезпечується збереження цілості та самобутності національної культури.

Розглядаючи архетипи тих чи інших національних культур, зазначає С. Кримський, ми маємо на увазі не якісь «духовні гени», а певні пресупозиції, тобто схильності, тенденції, які в різні епохи реалізуються образами, що можуть відрізнятися засобами вираження, відтак структурно утворюють певні прототипи чи можуть бути реконструйовані як прототипи. Характерно, що такі реконструкції не можна вважати зануренням у минуле. Завдяки перетворенню минулого у символи останніми окреслюються смисли майбутнього, а архетипи висвітлюються як «культура попереду нас». Ось чому реконструкції архетипів можуть набувати актуального значення і допомагати оцінювати ті чи інші культурні процеси як національні феномени [5, с. 305–306].

Таким чином, проаналізувавши погляди трьох провідних дослідників теорії архетипу, зокрема К. Г. Юнга, М. Еліаде, С. Кримського, виділимо найважливіші смислові позиції: архетипи – це, по-перше, важливі базисні елементи культури, що формуються в процесі систематизації, обробки, збереження та образної репрезентації культурного досвіду; по-друге, як певні інваріантні структури культури вони у тому чи іншому варіантно-образному втіленні проходять через весь масив історії культури; по-третє, архетипи визначають таке методологічне бачення, коли завдяки перетворенню минулого на символ окреслюються шляхи майбутнього. Виходячи з цього, можемо зробити висновок: дослідження національних архетипів є важливою умовою вивчення особливостей національної культури та національного менталітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гессе Г. Гра в бісер / Герман Гессе [пер. з нім. Є. Попович]. – К. : Дніпро, 1978. – 483 с.
2. Еліаде М. Міфи, сновидіння і містерії / М. Еліаде // М. Еліаде. Мефісофель та Андрогін / [Пер. з франц. Г. Кьорян]. – К. : Основи, 2001. – С. 119–301.
3. Еліаде М. Мефісофель і андрогін / М. Еліаде // М. Еліаде. Мефісофель та Андрогін / [Пер. з франц. Г. Кьорян]. – К. : Основи, 2001. – С. 305–467.
4. Еліаде М. Священне і мирське / М. Еліаде // М. Еліаде. Мефісофель та Андрогін / [Пер. з франц. Г. Кьорян]. – К. : «Основи», 2001. – 116 с.
5. Кримський С. Б. Архетипи української культури / Сергій Кримський // Під сигнатурою Софії. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 301–318.
6. Кримський С. Архетипи // Енциклопедія сучасної України. – К., 2001. – Т. 1. – С. 695–697.

7. Кримський С. Ранкові роздуми: Збірник статей / Сергій Кримський. – К. : Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
8. Менжулін В. Нові пригоди архетипів: спадщина Карла Юнга в інтерпретаціях дисертантів-філософів / В. Менжулін // Актуальні проблеми духовності. Збірка наукових праць. – Кривий Ріг, 2005. – Випуск 6. – С. 111–128.
9. Менжулин В. И. Расколдованный Юнг / В. И. Менжулин. – Киевские Ведомости (на диване). – № 36 (83), 11.10 – 17.10.2002. – С. 16–17.
10. Менжулин В. Расколдовывая Юнга: От апологетики к критике / В. Менжулин. – К. : Сфера, 2002. – 207 с.
11. Нолл Р. Арийский Христос: тайная жизнь Карла Юнга / Р. Нолл [пер. с англ. В. И. Менжулина]. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1998. – 432 с.
12. Элленбергер А. Ф. Открытие бессознательного. История и эволюция динамической психиатрии. Часть I. / А. Ф. Элленбергер; [Общ. ред и пер. В. Зеленского]. – СПб., 2001. – 462 с.
13. Юнг К. Г. Аналитическая психология: теория и практика. Тавистокские лекции / К. Г. Юнг. – СПб, 2007. – 288 с.
14. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг.– М. : Ренесанс, 1991. – 402 с.
15. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг. – Киев : Государственная библиотека Украины для детей и юношества, 1996. – 226 с.

УДК 78.01:787.6

Т. Й. ЯНИЦЬКИЙ

**АВТОРСЬКИЙ ТИП ПЕРЕКЛАДЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ВАРІАЦІЙ
НА ТЕМУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ
«ЙШЛИ КОРОВИ ІЗ ДІБРОВИ» С. БАШТАНА**

У статті розкрито сутність авторського перекладення власних творів як продовження творчого процесу на прикладі порівняльного аналізу двох версій варіацій на тему української народної пісні «Йшли корови із діброви» С. Баштана.

Ключові слова: перекладення, транскрипція, адаптація, порівняльний аналіз, версія, варіації.

Т. И. ЯНИЦКИЙ

**АВТОРСКИЙ ТИП ПЕРЕЛОЖЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ВАРИАЦИЙ
НА ТЕМУ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕСНИ
«ЙШЛИ КОРОВИ ІЗ ДІБРОВИ» С. БАШТАНА**

В статье раскрыта сущность авторского переложения собственных произведений как продолжение творческого процесса на примере сравнительного анализа двух версий вариаций на тему украинской народной песни «Йшли корови із діброви» С. Баштана.

Ключевые слова: переложение, транскрипция, адаптация, сравнительный анализ, вариации, версия.